

KOCAELİ İLAHİYAT DERGİSİ

Kocaeli İlahiyat Dergisi / Kocaeli Theology Journal

Ayet ve Hadisler Işığında Kudüs ve Mescid-i Aksâ *Jerusalem and Al-Aqsa Mosque in the Light of Verses and Hadiths*

Hayri ERENAY

Dr., İl Müftüsü, Ardahan / Türkiye

Dr., Provincial Mufti, Ardahan / Türkiye

erenayhayri@gmail.com, orcid.org/0000-0001-5367-9465

Makale Bilgisi / Article Information	
Makale Türü / Article Types:	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received:	15 Nisan 2023 / 15 April 2023
Kabul Tarihi / Date Accepted:	31 Mayıs 2023 / 31 May 2023
Yayın Tarihi / Date Published:	25 Haziran 2023 / 25 June 2023
Yayın Sezonu / Pub Date Season:	Haziran 2023 / June 2023
Cilt / Volume: 7, Sayı / Issue: 1, Sayfa / Pages: 173-193.	

Atıf / Cite as: Erenay, Hayri. "Ayet ve Hadisler Işığında Kudüs ve Mescid-i Aksa [Jerusalem and al-Aqsa Mosque in The Context of Qur'anic Verses and Hadiths]". *Kocaeli İlahiyat Dergisi-Kocaeli Theology Journal* 7/1 (Haziran/June 2023), 173-193. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8034714>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir/This article has been scanned by Turnitin. No plagiarism detected.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (**Hayri ERENAY**).

Bu makale Creative Commons Atıf-Gayri Ticari Türetilemez 4.0 (CC BY-NC 4.0) Uluslararası Lisansı altında lisanslanmıştır. This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 (CC BY-NC 4.0) International License.

Yayıncı / Published by:

Kocaeli İlahiyat Dergisi, Kocaeli Üniversitesi'nin bir yayımıdır.

Kocaeli Theology Journal is a publication of Kocaeli University.

Âyet ve Hadisler Işığında Kudüs ve Mescid-i Aksâ

Öz

Kudüs ve Mescid-i Aksâ, tarih boyunca jeopolitik konumundan dolayı siyasî, ticarî ve dinî açıdan önemli bir merkez olmuştur. Aynı zamanda birçok peygambere ev sahipliği yapmış, vahye muhatap kavimlerle peygamberlerin tevhit mücadelesine şahitlik etmiştir. Kur'an ayetlerine ve kaynaklarda verilen bilgilere göre bölgede Hz. İbrahim'le başlayan tevhit mücadelesi, son peygamber Hz. Muhammed ile devam ederek günümüze kadar süregelmiştir. Kudüs ve Mescid-i Aksâ, Hz. Peygamber'in (a.s.) risalet hayatının en önemli mucizelerinden biri olan İsra ve Miraç hadisesinin bazı kesitlerine de şahitlik etmiştir. Kadim coğrafyalardan birisi olan Filistin bölgesi, tarihten günümüze tevhit ve küfrün mücadelesine ev sahipliği yapmış, Kudüs şehri de bu mücadelenin merkezinde yer alagelmiştir. Stratejik konumundan dolayı, tarih boyunca birçok saldırı, savaş ve yağmaya maruz kalan Kudüs şehrinin yönetimi, sıklıkla el değiştirmiştir. Yaşanan bu durum, birçok inanış ve kültürün bölgede kendine özgü izler bırakmasına neden olmuş, Kudüs'ü farklı kültürlerin aynı anda yaşadığı, farklı inanç sahiplerinin değer verdiği kutsal bir şehir haline getirmiştir. Makalemizde, giriş ve birinci bölümde kısaca Kudüs ve Mescid-i Aksâ'nın tarihine ve semavi dinlerdeki yerine değinilmiştir. Akabinde ise Kur'an ayetlerden doğrudan Kudüs ve Mescid-i Aksâ'yı konu alanlar öncelikle zikredilerek ardından peygamber kıssalarındaki ilgili ayetlere yer verilmiştir. Son olarak da dolaylı olarak Kudüs ve Mescid-i Aksâ'nın geçtiği ayetlere üzerine durulmuş, yeri geldikçe de konuyla ilgili hadisler aktarılarak tefsir ve sîret kaynaklarından alıntılar yapılmıştır. Makalenin içeriğinden de anlaşılacağı üzere kutsal şehir Kudüs'te birçok peygamber yaşadığı için çoğunun kabri de bölgede bulunmaktadır. Bu sebepten ötürü Kudüs ve Mescid-i Aksâ, üç dinin mensuplarının da kutsal kabul edilmiştir. Çalışmada, Kudüs ve Mescid-i Aksâ'nın içinde bulunduğu coğrafyada hakim olan sosyolojik durumun bölgeye komşu topraklarda yaşayan devlet ve toplumları hızlı bir şekilde etkisi altına aldığı görülmüştür. Bu kutsal şehirde ve onun kalbi mesabesindeki mabette sağlanacak barış ortamının, başta üç büyük dinin mensupları olmak üzere bölgenin güvenlik ve istikrarına olumlu katkılarına dikkat çekmek hedeflenmiştir. Bölgede hâkim olan barış ya da savaş halinin tüm bölgeyi hızlı bir şekilde etkisi altına almasından ötürü, Ortadoğu coğrafyasının huzurunun, Kudüs ve Mescid-i Aksâ'nın barış içinde olmasına bağlı olduğu gerçeğine vurgu yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Hadis, Tarih, Kudüs, Mescid-i Aksâ.

Jerusalem and Al-Aqsa Mosque in the Light of Verses and Hadiths

Abstract

Throughout history, Jerusalem and Al-Aqsa Mosque have been an important political, commercial and religious center due to its geopolitical position. At the same time, it has been home to many prophets and witnessed the struggle for monotheism between the prophets and the tribes that were subject to revelation. According to the Qur'anic verses and the information given in the sources, the struggle for monotheism in the region, which started with Prophet Abraham, continued with the last prophet Muhammad and has continued until today. Jerusalem and Masjid al-Aqsa have also witnessed some parts of the Isra and Miraj event, one of the most important miracles of the Prophet's (pbuh) prophetic life. The Palestinian region, one of the ancient geographies, has hosted the struggle of tawhid and kufr from history to the present day, and the city of Jerusalem has always been at the center of this

struggle. Due to its strategic location, the administration of the city of Jerusalem, which has been subjected to many attacks, wars and looting throughout history, has changed hands frequently. This situation has caused many beliefs and cultures to leave their own unique traces in the region, making Jerusalem a holy city where different cultures live at the same time and valued by different faiths. In our article, in the introduction and first part, the history of Jerusalem and Masjid al-Aqsa and its place in the Abrahamic religions are briefly mentioned. Subsequently, the verses in the Qur'an that directly mention Jerusalem and Al-Aqsa are mentioned first, followed by the relevant verses in the prophet's parables. Finally, the verses in which Jerusalem and Al-Aqsa are mentioned indirectly are emphasized, and the hadiths related to the subject are quoted from the sources of tafsir and sira. As can be understood from the content of the article, since many prophets lived in the holy city of Jerusalem, the graves of most of them are also located in the region. For this reason, Jerusalem and Masjid al-Aqsa are considered sacred by members of all three religions. In the study, it was seen that the sociological situation prevailing in the geography in which Jerusalem and Al-Aqsa Mosque are located has rapidly influenced the states and societies living in the neighboring lands. It is aimed to draw attention to the positive contributions of a peaceful environment in this holy city and its heart shrine to the security and stability of the region, especially the members of the three major religions. It has been tried to emphasize the fact that the peace of the Middle East corafia depends on the peacefulness of Jerusalem and Masjid-Aqsa, since the state of peace or war prevailing in the region quickly affects the whole region

Keywords: Tafsir, Qur'an, Hadith, History, Jerusalem, Al-Aqsa Mosque.

Giriş

Yeryüzünde, bazı şehirler ve bölgeler, insanlık tarihi boyunca büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmış, tarihin kırılma noktasını oluşturan önemli olaylara şahitlik etmiştir. Kudüs ve Mescid-i Aksâ, tarih boyunca dönemin büyük devletlerinin dikkatlerini üzerine çekmiş, dini ve siyasi bir merkez olma özelliğini korumuştur. Kudüs, İbrahimî dinlerin kutsal kabul ettiği mâbeti içinde barındırması ve birçok peygambere ev sahipliği yapmış olması hasebiyle her dönemde kutsiyetini korumuştur. Bu mukaddes şehirde, tevhit inancını hâkim kılmak için çetin mücadeleler veren peygamberler, büyük bedeller ödemelerine rağmen davalarından dönmemiş, Allah'ın dinini yeryüzünde hâkim kılma mücadelesini sürdürmüşlerdir. Kudüs ve Mescid-i Aksâ tarih boyunca birlikte anılmış, kutsal mabet, bu şehri de kutsal bir şehir haline getirmiştir. Peygamberlerin Kudüs'te verdiği mücadelede İsrailoğulları, kimi zaman tevhit mücadelesine destekleri ile kimi zaman da tebliğ görevini üstlenen peygamberlere karşı duruşları ile hep ön planda olmuşlardır. Yahudi din adamları, Allah'ın emirlerini tebliğ eden peygamberlere çoğunlukla muhalefet etmişlerdir. Allah'ın ayetlerini tahrif etmeyi alışkanlık haline getiren bu sınıfın düşmanlıkları, peygamberleri katledecek kadar ileri gitmiştir. Ayet ve hadisler ışığında Kudüs ve Mescid-i Aksâ konusuna girmeden, şehrin ve mâbedin tarihi ve İbrahimî dinlerdeki önemine kısaca değinilecektir.

Kaynaklarda zikredilen bilgilere göre Kudüs'ün ilk adı 'Buyûs' olup bu isim bölgeye yerleşen el-Buyusiyyun kabilesine nisbetle verilmiştir. Buyûsiler bölgeye milattan önce üç bin yılında yerleşerek şehrin ilk kurucuları olmuştur.¹ Milattan önce iki bin üç yüz yılında yazılmış olan I. Firavun dönemine ait kitabelerde, Buyûsi kabilesinden, 'Feyûsiler' olarak bahsedilmiş, şehrin ticari bir merkez olduğuna vurgu yapılmıştır. Şehri, ilerleyen asırlarda Arap yarımadasından göç edip

¹ Muhammed el-Halife, "Arûbetü'l- Kudüs ve İslâmiyyetühâ", *Mecelletü'l-Ezher* 53 (1981), 1277.

gelen Kenânîler hâkimiyetleri altına alarak Yur-Şalim veya Ur-şelim ismini vermişlerdir.² Kenânîlerden sonra bölgenin hâkimiyetini Romalılar ele geçirmiş ve şehrin adını İlya olarak değiştirmişler ise de eski isim olan Ur-Şelim kullanılmaya devam etmiştir. Hz. Ömer döneminde, Müslümanların bölgeyi fethetmesi ile şehre “Kudüs” ismi verilmiş bununla birlikte " Beytü'l-Makdis ve el-Beytülmakdis" ismi de kullanılmıştır.³

Kudüs, yazılı tarihte ilk defa MÖ XIX. ve XVIII. yüzyıllara ait Mısır tablet metinlerinde zikredilmektedir.⁴ Bu şehir, hâkimiyeti altına girdiği toplumlar değişse de verilen isimlerin anlamı hep aynı kalmış ender şehirlerden birisi olmuştur. Sâmi dillerinde “Salem”, Aramicede “Beth Makdeşa”, İbranicede “Bet ha-Mikdaş” ve Arapçada “Beytü'l-Makdis” olarak da isimlendirilen Kudüs, kelime anlamı olarak “Allah’ın evi”, “barış ve selam yurdu” manasına gelmektedir. Kudüs, her türlü necasetten, gûnahtan ve şirkten ilahi kudret eli ile arındırılarak temizlenmiş şehir manasına da gelmektedir.⁵ Müslümanların, şehir için kullandığı "Kudüs" kelimesi de yukarıdaki kelimelerle aynı kökten türemiş olup bazı kullanımlarda şehri değil mâbedi ifade ettiği görülmektedir. Ancak sonraki yıllarda şehrin tamamını içine alacak şekilde kullanılmaya başlanmıştır.⁶ Evliya Çelebi'nin deyiimi ile: “Bütün milletlerin hasret çektiği yer bu Kudüs-i Şerif'tir.”⁷ Günümüzde, müstemilatı ile birlikte Mescid-i Harâm ve Mescid-i Aksâ ismi kullanılmaktadır. Aynı şekilde Harem-i Şerif ismi de kullanılmaya devam etmektedir. Harem-i Şerif ile kuzeyi 321, güneyi 283, doğusu 474 ve batısı 490 m uzunlukta, yüksekliği yer yer 30-40 m ulaşan surlarla çevrili, Kubbetü's-Sahra'nın da içinde bulunduğu mukaddes bölge kastedilmektedir.⁸

Kudüs, Lut Gölü'nün derin platosunun batısında, dik fay kırıklarıyla diğer bölgelerden ayrılan Yahudiye Platosunun engebeli sathı üzerinde bulunmaktadır. Lut Gölü'ne 24, Akdenize kuş uçuşu 52 km uzaklıkta bulunan şehrin deniz seviyesinden yüksekliği Mescid-i Aksâ'nın bulunduğu noktada 747 metredir.⁹ Şehrin bulunduğu coğrafya, güneyinde Eyle ve Edon, kuzeyinde Şam ve Fenike, doğusunda Meob ve Amman, batısında ise Akdeniz ve Filistin bölgelerinden oluşmaktadır. Ölü Deniz ve Ürdün Nehri bu bölgenin içinde yer almaktadır. Hz. Musa'dan sonra Filistin bölgesinde, İsrailoğulları, Filistinliler, Yebusiler, Hiviler, Amoriler, Hititler, Ken'anlılar ve Perizziler yaşamışlardır. Bu topraklarda, kronolojik sırayla Talut (MÖ 964-926), Davut peygamber (MÖ 1004-964) ve oğlu Süleyman (a.s.) (MÖ 964-926) idaresinde Birleşik Krallık Devleti hüküm sürmüştür.¹⁰ Bölgede arkeologlarca yapılan kazılarda, demir ve bakır yataklarından çıkarılan madenlerin işlenmesi için kurulmuş büyük boyutlara sahip fırınların kalıntılarına rastlanmıştır.¹¹ Çalışmada,

² Halîfe, “Arûbetü'l- Kudüs”, 1282.

³ Halîfe, “Arûbetü'l- Kudüs”, 1277.

⁴ Halîfe, “Arûbetü'l- Kudüs”, 1277.

⁵ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân* (Dımeşk: y.y., 1423-2002), 660.

⁶ Nebi Bozkurt, “Mescid-i Aksâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 29/268-271.

⁷ bk. İbrahim Ethem Polat, *Kudüs Seyâhatnâmesi* (Ankara: Bengü Yayınları, 2011), 42; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005), 9/463-466.

⁸ Bozkurt, “Mescid-i Aksâ”, 19/268.

⁹ Ömer Faruk Harman, “Kudüs”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002), 26/334.

¹⁰ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, çev. Komisyon (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 3/83.

¹¹ Halîfe, “Arûbetü'l- Kudüs”, 1277-1282.

ayet ve hadisler merkeze alınarak diğer kaynaklara da başvurularak Kudüs ve Mescid-i Aksâ'nın manevi değerine vurgu yapılırken, özellikle peygamberlerin Kudüs ve çevresinde yaşadıkları olaylar ile yaşanan tevhit mücadelesine dikkat çekilmektedir.

1.1. Kudüs ve Mescid-i Aksâ Tarihi

Bu başlıkta, İslam öncesi dönemle ilgili, kutsal şehir ve mâbede dair anahtarlarıyla bilgiler verildikten sonra detaya inilmeksizin bölgeye dair önbilgi vermek hedeflenmiştir. oluşturulması hedeflenmiştir. Tekrara düşmemek adına Kur'an kıssalarındaki Kudüs ve Mescid-i Aksâ'da yaşanmış olayları konu alan ayetlere ikinci bölümde değinileceği için burada zikredilmeyecektir. Bu bölümde ulaşılabildiğimiz kaynaklardaki bilgilerle yetinilecektir.

Kudüs, Beytü'l-Makdis'i içinde bulundurması ve peygamberlerin mücadelesine şahitlik etmesi hasebiyle üç semavî dinde de mukaddes bir belde olarak kabul edilmiştir.¹² Tevrat'a göre, Kudüs şehrinin asıl ismi Şalim'dir. Kurucusu ise İbrahim peygamberi kutsayan Melkizedek'tir. İbrahim peygamber, Melkizedek'in bu kutsamasının bedeli olarak yaptığı savaşlardan elde etmiş olduğu ganimetlerin belli bir ondalığını ona ödemiştir. Kral Melkizedek'in lakabı, "Kohen El Elyon" yani Tanrı'nın hizmetkârıdır.¹³ Bu bilgiler Kudüs'ün, Hz. İbrahim'den önce insanları kutsayan, kendisine ganimetlerden ondalık pay verilen kutsal bir otoriteye ev sahipliği yaptığını göstermektedir. Kral Melkizedek (Sam) ve kutsadığı İbrahim'in, yeri ve göğü yaratan Yüce Tanrı inancına sıkı sıkıya bağlı olduğuna vurgu yapılması ve¹⁴ dua ve kutsamalarını burada gerçekleştirilmesi şehrin erken dönemlerden bu yana mukaddes bir merkez olduğunu göstermektedir.¹⁵ Hz. İbrahim, yeğeni Lût ile birlikte ülkesini ve kavmini (Keldânîler) terk ederek Filistin'e göç etti. Her ikisi de inkarcılığa karşı mücadele ederek bölgede tevhit inancını yerleştirmeye çalıştılar.¹⁶ Tarih boyunca bu bölgede, çok sayıda peygamber yaşamış ve tevhit mücadelesi vermiştir. Bazı kaynaklarda, birçok peygamber kabrinin Kudüs ve çevresinde olduğu zikredilmektedir.¹⁷ Yahudiliğe göre Kutsal Rab mâbedi, dünya var edilmeden önce yaratarak göklerde muhafaza etmiştir. Mâbed'in gölgesinin izdüşümünden dünyayı var ettikten sonra aynı noktada Âdem'i yaratmıştır.¹⁸

İsrailoğulları, Yusuf peygamberin kardeşleri ile yaşadığı imtihanın akabinde, Yakup (a.s.) ve oğullarıyla beraber Kenan'dan göç ederek Mısır'a yerleşmişlerdir. Hz. Mûsâ'nın risaleti döneminde MÖ bin iki yüz doksanlı yıllarda, Mısır'dan çıkarak yeniden Kudüs'e yerleşmiş oldukları tahmin edilmektedir. Hz. Mûsâ'dan sonra kaybedilen siyasi birliği Dâvûd peygamber, yeniden tesis ederek Kudüs'ü başkent yapmıştır. Bu aynı zamanda Yahudilerin yeniden tarih sahnesine çıkmalarını da sağlamıştır.¹⁹ Hz. Musa ve kardeşi Harun, Firavn'ı hakka davetle görevlendirilmiştir. Yaşanan birçok

¹² Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *el-Muntaẓam fî Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem* (Beyrut: y.y., 1995), 63-147.

¹³ *Kitâb-ı Mukaddes* (İstanbul: Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, 1995), Yar.14:18.; Eldar Hasanoğlu, "Semavi Dinlerin Kiblesi Kudüs", *Selam Şehri Kudüs* (Ankara: DİB Yayınları, 2021), 20-21.

¹⁴ Yar.14:19-22.

¹⁵ Yar.14:19-20.; Hasanoğlu, *Semavi Dinlerin Kiblesi Kudüs*, 22.

¹⁶ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu: Türkçe Meâl ve Tefsir*, (Ankara: DİB Yayınları, 2004), 3/358.

¹⁷ Halife, "Arûbetü'l- Kudüs", 1383.

¹⁸ Süleyman Hayri Bolay, "Âdem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998), 1/358-363.

¹⁹ Halife, "Arûbetü'l- Kudüs", 1383.

mucizeye rağmen Mısır halkı ve Firavn inanmamış, müminlere işkenceler uygulamıştır. Zulümde sınır tanımayan Firavn ve adamları, İsrailoğullarının erkek çocuklarını katletmeye başlamışlardır. Bunun üzerine Kudüs'e hicret emri alan Musa (a.s.) ve kardeşi Harun, Allah'ın yardımı ile Kızıldeniz'i geçerek meşakkatli bir yolculuktan sonra mukaddes beldeye ulaşmıştır.²⁰

Yahudi inancında Kudüs, Tanrı'nın seçtiği mukaddes bir yer olarak kabul edildiği için²¹ Mabet, kurban takdimi ile beraber hac ibadetinin de icra edildiği yer olarak kabul edilmiştir. Her erkek Yahudi yılda üç kez Pesah, Şavuot ve Sukkot bayramlarında, kurbanını takdim için Rabbin huzurunda (mâbedde) bulunmakla mükellef tutulmuştur.²² Tanrı tarafından seçilmiş bir şehir olduğu için Kudüs, Yahudiliğin en yüksek simge ve kurtuluş ümitlerinin müjdelendiği kutsal şehir haline gelmiştir.²³ Yahudiler her yerde ve her saatte, dualarını mutlak sûrette Kudüs'e dönerek yapmak mecburiyetindedirler. Yemek duaları ve günde üç defa yapılan Amidah duası Kudüs'e müteveccihen yapılmakta, duaların içeriğinde şehri ve Dâvûd Krallığını yeniden kurma hedefleri dile getirilmektedir. Aynı şekilde Yahudiler, yılda üç defa tuttıkları oruçlarda da Kudüs'ün işgal ve inkırazı anısına yas tutmaktadırlar.²⁴ Tevrat'ta, Kudüs şehri "Salem" ismiyle bir kez geçmektedir.²⁵ Ancak Süleyman Mâbedi'nin yapıldığı yerin, Moriah Dağı olduğu görüşü ise tartışmalıdır.²⁶

Hz. Davud, Kudüs'ü Calut'un işgalinden kurtardıktan sonra şehre bir mâbet yapmak isteyince, mâbetin yapılacağı Moriya Tepesinin zirvesindeki Yevuslu Aravna Ormanının harman yeri, kendisine tüm heybeti ile görülen melek tarafından gösterilmiş akabinde de Tanrı, Dâvûd'a aynı noktada bir de sunak yapmasını emretmiştir.²⁷ Bu noktayı belirleme emri Dâvûd'a vahyedilmiş ancak mâbeti inşa etme görevi ise oğlu Süleyman'a verilmiştir.²⁸ Hz. Dâvûd, Mâbedin yeniden yapımı için önceden hazırladığı tüm malzemeleri ve elemanları Süleyman'a teslim etmiş ve kutsal mâbedi yapma görevinin kendisine verildiğini söylemiştir.²⁹ Tevrat'a göre mâbedin inşası İsrailoğullarının Mısır'dan çıkışının 480. senesinde, Yahudi takvimine göre ikinci sıradaki "ziv" (nisan-mayıs) Hz. Süleyman'ın tahta çıkışının 4. yılında başlamış, yedi yıl kadar devam etmiştir. Mâbed 60 m uzunluk, 20 m genişlik ve 30 arşın yüksekliğe sahiptir.³⁰

İnşası tamamlandığında ihtişamlı bir açılış töreni düzenlenmiş, bu esnada yaşanan mucizelere şahit olan İsrailoğulları taş zemin üzerine secdeye kapanmışlardır. Mâbedin ibadete açılışında insanlara ikram edilmek üzere yirmi iki bin öküz, yüz yirmi bin koyun kurban edildiği, bir hafta boyunca bayram yapıldığı ifade edilmektedir.³¹ Günümüzde bu ihtişamlı mâbedden, bazı köşe taşları dışında başka bölüm kalmamıştır. Tevrat'ın tasvirlerinden yapının mimari olarak Ortadoğu ve Antik Yunandaki tapınaklardan etkilendiği anlaşılmaktadır. Teynet (Tell Tainat) kazılarında ortaya

²⁰ Ali b. Muhammed el-Hâzin, *Lübâbü't-Te'vîl fî Me'âni't-Tenzîl* (Beirut: İhyâu't-Türâsü'l-Arabî, 1320), 4/2-13

²¹ 2.Kr.21:4; Mez.132:13.

²² Çık.23:17; Yas.16:16-17.

²³ Harman, "Kudüs", 26/328.

²⁴ Harman, "Kudüs", 26/329.

²⁵ Yar.14:18.

²⁶ Harman, "Kudüs", 26/326.

²⁷ 2Sa.24:15-19, 25.

²⁸ 2.Ta.3:1.

²⁹ 1.Ta.22:1-16.

³⁰ 1Kr.6:1-37.

³¹ 2.Ta.7:1-10.

çıkan temelin, milâttan önce IX-VIII. yüzyıllarda yapılan Süleyman Mâbedi'ne ait olabileceği muhtemel gözükmektedir.³²

Tevrat'ta geçen bilgilere göre Lübnan dağlarından, mâbet için ihtiyaç olan taş ve keresteler Sûr Kralı Hiram tarafından temin edilmiş, Hz. Süleyman'ın gönderdiği işçiler ve kendi ustalarının kullanılacak hale getirilerek Kudüs'e gönderilmiştir. Bu sebeple yapının inşası süresince Kudüs'te ne keser ne de çekiç sesi duyulmamıştır.³³ Süleyman Peygamber, farklı beldelerden getirilen çam ve selvi ağaçlarından elde edilen tahtalar üzerine, mükemmel oymalar yaptırarak inci, yakut, altın gibi mücevherleri ince bir ustalıkla mescidin süslemesinde kullandırmıştır.³⁴ Mâbedin ana duvarlarını beyaz, sarı ve yeşil mermerlerle ördürmüş, taşıyıcı sütunlarını halis ve şeffaf billur taşlardan yaptırarak tavan ve iç yüzeyini inci, yakut ve bin bir çeşit mücevherle süsletmiştir. Ayrıca mescidin tabanına firuze (afiruz) denilen kıymetli taşlar döşetmiş, bütün bu süslemelerden sonra mescit o dönemin yeryüzündeki en mükemmel binası olmuştur. Öyle ki gecenin karanlığında üzerinde kullanılan mücevheratın parlantisından mescit, uzaktan bir dolunay gibi parlayan ve etrafına ışıklar saçan bir eser haline gelmiştir.³⁵ Hz. Süleyman, saltanatının dördüncü senesinde, eski temeller üzerine yeniden inşasına başlayarak tamamlandığı günü de bayram ilan etmiştir.³⁶

Hz. Süleyman, Mescid-i Aksâ'nın inşası tamamlandığında Hz. Musa'dan (a.s) kalan Tabut-i Sekineyi mescidin içine yerleştirmiş, mescidin yanına da ibadet için kendisine mahsus bir küçük mâbed yaptırmıştır. Bu mâbet, günümüze kadar ayakta kalan ve Ulu Kilise adı ile de anılan Kamame Kilisesi'dir. Hristiyanlarca kutsal kabul edilen bu mâbette günümüzde halen ayinler icra edilmektedir.³⁷ Süleyman'ın (a.s), emrine verilen ins, cin ve kuşların, hayret verici sanayi ürünleri yapmışlar, onun emrettiği yere, istediği şekilde binalar inşa etmişlerdir.³⁸ Günümüzde yapılan arkeolojik kazılar Hz. Süleyman'ın Kudüs'te çok büyük imar faaliyetleri yaptığını göstermektedir. Bu kazılarda özellikle askeri hizmetler için yapılmış büyük tavla ve kalelere rastlanmıştır.³⁹

Hz. Süleyman, devletin başına geçtikten sonra Kudüs'ün etrafına beyaz taşlardan oluşan kalın ve uzun bir sur inşa ettirerek⁴⁰ şehir alt yapısını yeniden kurmuş,⁴¹ insan gücünü aşan devasa binalar

³² Bozkurt, "Mescid-i Aksâ", 269.

³³ 1Kr.5:13-18; 1Kr.6:7.

³⁴ Sa'lebî, *Arâ'isü'l-Mecâlis*, (Mısır: y.y., 1370-1951), 309.

³⁵ Sa'lebî, *Arâ'is*, 310. "Beytü'l-Makdis" ismi ibranicedeki "Beit-ha-Miktaş"ın Arapçalaşmış şeklidir. Tarih boyunca Mescid-i Aksâ için çeşitli isimler kullanılmıştır. Mescid-i Aksâ, Beytü'l-Makdis, Mescid-i İlya, Selam, Uş-Şelim, Yebuz bu isimlerden en fazla iştihar bulanlardır. Ancak Müslümanlar arasında bu isimlerden en çok Kudüs Mescidi ve Beytü'l-Makdis isimleri kullanılmaktadır. Bu iki isim günümüzde de kullanılmaktadır.

³⁶ Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Berdûnî - İbrahim Itfeyyîş (Kahire: y.y., 1964), 14/28; 39; Yakûbî, *Târîhu'l-Yakûbî*, (Beyrut: y.y., 1379-1960), 1/81-87; Asım Köksal, "Peygamberler Tarihi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004), 2/211.

³⁷ Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-Zehab*, (Mısır: y.y., 1348-1964), 1/57-58.

³⁸ Yakûbî, *Târîh*, 1/88.

³⁹ Hayri Erenay, *Hz. Süleyman ve Sebe Kraliçesi Belkis* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998), 23.

⁴⁰ Halîfe, "Arûbetü'l- Kudüs", 1278; Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek*, nşr. Atâ, (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1411/1990), 2/588; Süyûtî, *ed-Dürü'l-Mensûr fit-Tefsir bil-Me'sur*, (Mısır: y.y., 1314), 5/103.

⁴¹ Sa'lebî, *Arâ'is*, 308; İzzeddin İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh* (Beyrut: y.y., 1385-1965), 1/228; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 6; İbn Kuteybe, *Uyûnü'l-Ahbâr*, (Kahire: y.y., 1960), 21.

ve sanat abideleriyle şehri adeta yeniden inşa etmiştir.⁴² Bu muhteşem eserlerden bir tanesi de Sebe Kraliçesi Belkıs'ı karşılamak üzere inşa ettirdiği, altından su akan şeffaf cam zeminli selamlama ve kabul yoludur.⁴³ Belkıs, ilk bakışta zeminde akan suyu görmüş, şeffaf camı fark edemediğinden ıslanmaması için elbisesini, topukları görülecek şekilde yukarı toplamıştır.⁴⁴ Bazı kaynaklarda kaydedildiğine göre Süleyman peygamberin emrine insan, cin ve kuşlardan oluşan bir ordu verilmiştir.⁴⁵ Bu ordunun içindeki maharet sahibi zanaatkârlar, hayret verici sınai ürünleri imal etmiş emrettiği yere, dilediği şekilde binalar inşa etmişlerdir.⁴⁶ Şehrin, Hz. Musa ve Hz. Harun'dan sonra yeniden dinî ve siyasî merkez haline gelişi Hz. Dâvûd'un devletin başına geçmesiyle mümkün olabilmıştır.⁴⁷ Birinci Mâbed'in yapıldığı Sion Tepesi'nin ismi, aynı zamanda Kudüs'ün bütünü için de kullanılmış, kıyamete kadar varlığını devam ettireceği inancı, Dâvûd'un krallığının sonsuzluğuna dair verilen kutsal müjdeye isnat ettirilmiştir.⁴⁸ Kudüs'ün yeniden devlet ve dini bir merkez haline gelişi Dâvûd'un yönetimin başına geçmesi ile başlamaktadır.⁴⁹ Mâbed'in ilk yapıldığı dönemde, inşa edildiği Sion Tepesi aynı zamanda, Kudüs'ün tamamı ifade etmek için de kullanılmıştır. Hz. Dâvûd'a krallığının sonsuza kadar devam edeceği müjdesi aynı zamanda krallık ve mâbedin içinde bulunduğu şehir olan Kudüs'ün ebedîliğine de delili olarak kabul edilmiştir.⁵⁰

Hristiyanların kutsal metinleri olan İncillerde Kudüs, "Yeruşalim" olarak adlandırılmaktadır. Markos İnciline göre Hz. İsa, şakirtleri ile Kudüs'e dönerek mâbedin içinde açılan tezgâhları dışarı atmıştır. Mâbedin ibadet maksadı dışında kullanılmasına karşı çıkarak buranın sadece Tanrı'ya ibadet yeri olduğunu halka tebliğ etmiştir.⁵¹ Hz. İsa'nın mâbedi satıcı tezgâhlarından temizlemesi, Yahudi otoritelerinin tepkisini çekmiş bundan dolayı peygambere husumet beslemeye başlamışlardır. Bunun üzerine Hz. İsa, işledikleri günahlardan dolayı şehrin düşman ordularınca talana uğrayacağı, isyankâr halkın cezalandırılacağı ve mâbedin kirletileceğini haber vermiştir.⁵² Mâbed, bu yağmaların sonucunda haydutların inine dönüşmüştür.⁵³ Yine İsa Mesih, kendisinden mucize isteyenlere üç günde mâbedin yıkılıp yeniden yapabileceğini söylemiştir. Bazı pasajlara göre İsa, bununla aslında kendi bedenini kastetmiştir.⁵⁴ Nitekim İsa Mesih çarmıha gerilirken mâbedin en kutsal odası olan Kodeş ha-Kodaşim'in perdesi boydan boya ortadan yırtılmış, kimsenin görmemesi gereken sırlar ifşa olmuştur. Bu olay Kilise babaları tarafından "artık mâbedin kutsallığının kalkıp yerini insanın/Oğul'un/İsa Mesih'in kutsallığının başladığı" inancının temel dayanağı olarak kabul edilmiştir.⁵⁵

⁴² Hâkim, *el-Müstedrek*, 2/588; Süyûtî, *Dürrü'l-Mensûr*, 5/103.

⁴³ Erenay, *Hz. Süleyman ve Sebe Kraliçesi Belkıs*, 9.

⁴⁴ bk. en-Neml 27/44.

⁴⁵ bk. en-Neml 27/17.

⁴⁶ Ya'kübî, *Târîh*, 1/88.

⁴⁷ 2Sa.24:18-25; 1.Ta.21:18-22.

⁴⁸ 2Sa.7:13-16.

⁴⁹ 2Sa.6; 2Sa.7; , 24:18-25; 1.Ta.21:18-22.

⁵⁰ 2Sa.7:13-16.

⁵¹ Mar.11:15-17; Mat.21:12; Mar.11:15; Luk.19:45; Yu.2:13-16.

⁵² Luk.21:20-24.

⁵³ Yer.7:11; Harman, "Kudüs", 26/329.

⁵⁴ Yu.2:18-22.

⁵⁵ Mat.27:51; Mar.15:38; Luk.23:44.

Kudüs, Müslümanların gündemine hicretten önce hüznün yılında Hz. Muhammed'in mucizelerinden birisi olan İsrâ ve Miraç hadisesinden sonra girmiş, İsrâ hadisesi ile Müslümanların zihninde, Kâbe ve Mescid-i Aksâ arasında kutsal bir bağ kurulmuştur.⁵⁶ Bölgenin ve Kudüs'ün, İslam Devleti topraklarına katılması ise ikinci halife Hz. Ömer döneminde olmuştur. Kudüs, Suriye bölgesindeki İslam ordularının komutanı Ebû Ubeyde b. Cerrah tarafından Hicrî 17. yüzyılda kuşatılınca Patrik Safronyus, şehrin anahtarını sadece İslam halifesi Hz. Ömer tarafından teslim alınırca savaşız teslim olacaklarını ordu komutanına iletmiştir. Bu talebi makul gören Ömer (r.a.) Medine'den yola çıkarak miladi 638 yılında şehrin anahtarını Patrik'ten teslim alıp Kudüs'ü İslam Devletinin sınırlarına dahil etmiştir. Akabinde ise Halife Kudüs'te yaşayan diğer dinlere mensup olanların can, mal ve din emniyetlerinin temin eden bir amanname yayınlayarak⁵⁷ İlyâ olan şehrin ismini Kudüs ve Beytü'l-Makdis olarak değiştirmiştir.⁵⁸

1.2. Ayet ve Hadislerde Kudüs ve Mescid-i Aksâ

Kudüs ve Mescid-i Aksâ üzerine yapılan çalışmalarda, şehir ve mâbet kayıtlarda çoğunlukla birlikte geçmektedir. Kudüs şehrine sahip olduğu kutsiyeti kazandıran birçok sebep olmakla beraber Mâbed'in orada olması ana saik iken en önemli mabetlerden birisinin inşa için bu toprakların seçilmesi bu şehrin manevi kıymetini ortaya koymaktadır. Hal böyle olunca biri diğerinin mütemmim cüzü olan Kudüs ve Kutsal Mâbet çalışmaya birlikte konu edilmiştir. Ayetlerde Kudüs ve Mescid-i Aksâ, makalenin iki temel konusunu oluşturduğu için bu başlık üzerinde detaylı bir şekilde durulacaktır. Öncelikle Kudüs ve Mescid-i Aksâ'nın açık ifadelerle konu edildiği ayetler tespit edildikten sonra kıssalarda çalışmaya dair âyetlere yer verilecektir. Ayet mealleri ile birlikte yeri geldikçe ilgili hadisler, tefsir, sîret ve tarih kaynaklarına da atıflar yapılacaktır. Hz. İbrahim ve Lut, Hz. Musa ve Harun, Hz. Davut ve Süleyman ile Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in dönemine sırasıyla değinilecektir. Bunların dışında ayetlerde zikredilmeyen peygamberlerin Kudüs ve Mescid-i Aksâ'ya dair bilgilere konunun uzamaması için yer verilmemiştir.

Kur'an'da, kutsal mabet kastedilerek "Mescid-i Aksâ" ismi sadece bir ayette kullanılmıştır.⁵⁹ 'Kudüs' kelimesi ise tek olarak değil tamlama şeklinde, "ruh" kelimesi ile birlikte vahiy meleği Cebrail'e zafze edilerek dört âyette kullanılmıştır.⁶⁰ Bazı peygamberlerin Kudüs bölgesinde yaşayan halka tebliğle görevlendirilmesinden dolayı kıssalarda, hem Mescid-i Aksâ hem de Kudüs, dolaylı ifadelerle birden fazla ayette zikredilmektedir. Bölgeyi konu alan âyetlerde Kudüs ve içinde bulunduğu coğrafyanın "mukaddes topraklar"⁶¹ ve "çevresi bereketli kılınan yerler"⁶² olarak vasfedildiği görülmektedir. Kur'an âyetlerinde, Beytü'l-Makdis'in bereket ve kutsiyeti ön plana çıkarılmış olup bu iki özellik, Mâbedin alamet-i farikası olarak zikredilmiştir.⁶³

⁵⁶ Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 4/2-13; Beyzâvî, *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*, (Beirut: İhyau't-Türâsi'l-Arabî, 1320) 4/2-3.

⁵⁷ Abdulmuttalip Arpa, "Rum Sûresi Çerçevesinde Beytü'l-Makdis'in Fethinin Müjdelenmesi", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/3 (2014), 207.

⁵⁸ Recep Dikici, *Kudüs Tarihi Faziletleri ve Âlimleri* (İstanbul: Akif Yayınları, 2018), 21; Can Ekin Köroğlu, *Etnik Temizlik Filistin* (İstanbul: Frida Yayınları, 2010), 10.

⁵⁹ bk. el-İsrâ 17/1.

⁶⁰ bk. el-Bakara 2/87, 253; el-Mâide 5/110; en-Nahl 16/102; Muhammed Fuâd Abdülbâkî, *el-Mu'cemü'l Müfrehes li Elfâzi'l-Kur'ân*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, ts.), 538; Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 660.

⁶¹ bk. el-Mâide 5/20-26; el-Enbiyâ 21/71.

⁶² bk. el-İsrâ 17/1.

⁶³ İsmail Altun, "Sahabe Gözünde Kudüs ve Mescid-i Aksâ", *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 47 (Haziran 2017), 153-169.

Kudüs topraklarının "bereket" vasfına vurgu yapan ayetler Mekkî, "mukaddes" oluşuna vurgu yapanlar ise Medenî ayetlerdir. Beytü'l-Makdis'ten mübarek topraklar diye söz eden âyetlerin Mekkî olmasının hikmetlerinden birisi, sahabe nezdinde hicret öncesinde bu toprakların önemine vurgu yapılması hedeflenmiş olmasıdır.⁶⁴ Bir diğer değerlendirmeye göre ise Kudüs'ten mübarek ve mukaddes topraklar ifadesini kullanarak bahseden âyetler Medenî iken bu iki sıfat kullanılmadan dolaylı olarak Kudüs'ü anlatan âyetler Mekkî âyetlerdir. Bu da sahabenin bilinçaltının, hicret öncesi Kudüs ve Mescid-i Aksâ'nın kıymet ve değeri hususunda hazırlamanın hedeflendiğini göstermektedir.⁶⁵ Mescid-i Aksâ ve Kudüs'ün doğrudan konu edildiği âyetlerin başında, İsrâ hadisesini konu alan İsrâ sûresinin birinci âyeti gelmektedir: "Bir gece, kendisine bazı âyetlerimizi gösterelim diye kulunu Mescid-i Harâm'dan çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah eksikliklerden münezzehtir. O, gerçekten her şeyi işitmekte ve görmektedir."⁶⁶

Müfessirler, "Mescid-i Aksâ'dan" maksâdın, Beyt-i Makdis olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Mescid-i Haram'la arasındaki mesafenin uzaklığından dolayı "En uzak mescid" manasına gelen Mescid-i Aksâ diye isimlendirilmiştir.⁶⁷ Cenâb-ı Hak, "Biz, onun (Mescid-i Aksâ) etrafını bereketlendirdik"⁶⁸ buyurmaktadır. Buradaki "bereketten" maksat, topraklarında yetişen çeşit çeşit meyveler ve çiçekler olabileceği gibi ekonomik zenginlikler de murat edilmiş olabilir. Aynı zamanda, Kudüs topraklarının peygamberler durağı olması hasebiyle meleklerin inişine çokça şahitlik etmiş olduğu için manevi bereket de kastedildiği ifade edilmiştir.⁶⁹ Hz. İbrahim ve oğlu İsmail'in Mekke'deki Mescid-i Haram'ın temellerini yeniden yükseltip inşasını tamamlamasından kırk yıl sonra, İshak ve oğlu Yakup dönemimde Mescid-i Aksâ'nın yapıldığı rivayet edilmektedir. Hem Mescid-i Haram hem de Mescid-i Aksâ, İbrahim ve oğulları tarafından inşa edilmiştir. Mescid-i Aksâ'nın kaybolan temellerinin bulunup yeniden inşa edilmesi ise Dâvûd peygamber ve oğlu Hz. Süleyman'a nasip olmuştur.⁷⁰

Kudüs bölgesi ve Mescid-i Aksâ'nın dolaylı olarak konu edildiği İsrâ sûresinin 7. âyeti, bu bölgenin ve mâbedin ihtişamlı dönemlerinden sonra yaşadığı inkıza dikkat çekmektedir.⁷¹ Bu âyete göre başlarına gelen bela ve zulmün sebebi, Beni İsrail'in ihsanı terk edip açıktan günah işlemeye başlamasıdır. Şehri ve Mescid-i Aksâ'yı yağmalayan güçlerin komutanının Câlût veya Buhtunnasr olduğu zikredilmiştir.⁷² Peygamberleri öldürecek kadar günah ve azgınlıkta ileri gittikleri için İsrailoğulları bölgeden sürgün edilmiş, şeref ve haysiyetlerini kaybetmişlerdir. Babillilerin Kudüs'ü işgalinde, ilk tahrip ettikleri yer kutsal mâbet Mescid-i Aksâ olmuştur. Tarihî bilgilere göre ilk vaad, MÖ önce VI. yüzyılda Bâbil Hükümdarlığı'nın Kudüs'ü işgal etmeleri ve Süleyman Mâbedi'ni (Birinci Mâbed) temellerinden tahrip edip yıkmaları ile başlayan sürgün ve esaret dönemini ifade

⁶⁴ Altun, "Sahabe Gözünde Kudüs ve Mescid-i Aksâ", 165.

⁶⁵ Raid Fethi - Halid Cabarin, "Tarihi Süreçte Mescid-i Aksâ", *Mescid-i Aksâ Sempozyumu*, ed. Ümmühan Özkan vd. (İstanbul: İHH Araştırma Yayınlar Birimi, 2009), 40.

⁶⁶ bk. el-İsrâ 17/1.

⁶⁷ Beyzâvî, *Envârü't-Tenzil*, 1/ 564.

⁶⁸ bk. el-İsrâ 17/1

⁶⁹ Fahreddin er-Râzî, *Mefâtîhu'l-Gâyb*, çev. Lutfullah Cebeci vd., (Ankara: Akçağ Yayınları, 1988), 14/389.

⁷⁰ Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Çur'âni'l-'azîm*, çev. Beşir Eryarsoy - Savaş Kocabaş, (İstanbul: Karınca Polen Yayınları, 2015), 2/365-366.

⁷¹ bk. el-İsrâ 17/7.

⁷² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Çur'ân*, 2/365.

etmektedir. İsrâ 6. âyette, Pers kralı Kyros'un MÖ 539'da Bâbil Hükümdarlığını ortadan kaldırarak İsrâiloğulları'nın ülkelerine dönmesine müsaade etmesiyle sona eren bu zorlu döneme işaret edilmektedir. 7. âyette ise işte bu parlak dönemden sonra İsrailoğulları arasındaki ihtilaflar, iç kargaşalar ve ihanetlerin arttığı dönemde başlarına açtıkları bela ve musibetlere dikkat çekilmektedir. Bu kargaşalı dönemde İsrâiloğulları azgınlık ve günaha o kadar ileri gitmişlerdir ki, Allah'ın peygamberi Hz. Yahya'yı öldürmüşlerdir. Bu olaydan sonra Romalılar şehri yakıp yıkmış, Kudüs'ü ele geçirerek şehri tahrip etmişler ardından da bağımsızlıklarına son vermişlerdir. MÖ 63 yılında başlayan zulüm yedi yıl devam etmiş, binlerce Yahudi öldürüldükten sonra MÖ 70 yılında ikinci Mâbed'de Romalılar tarafından tamamen yıkılmıştır. İkinci bozgunundan sonra, yaklaşık iki bin yıl süren bu dönem, 1948 yılında Filistin'de İsrâil Devleti kuruluncaya kadar devam etmiştir.⁷³ Bazı kaynaklarda ilk vaat, Buhtunnasır isimli zalim kralın Kudüs'ü işgalinden sonra gerçekleşmiştir.⁷⁴ Kutsal topraklardan maksât, öncelikle Kudüs ve çevresidir. Şam, Ürdün'ün bir kısmı, Tur-i Sina ve çevresini de kapsamaktadır. Kutsal toprakları, Lübnan Dağı'ndan Dimeşk topraklarına, oradan da Eriha, Ürdün ve Tur-i Sina'ya kadar genişleten rivayetler de mevcuttur.⁷⁵

Öncelikle Kur'an'da bir peygamber kıssasına bağlı olmaksızın genel ifadelerle Kudüs'ün konu alındığı âyetlere değinilecektir. Bu âyetlerde işaret edilen bölgenin, Beytü'l-Makdis olduğu tefsir kaynaklarından anlaşılmaktadır. Söz konusu âyetlerden ilki, Tin Sûresi'nin başlangıcında yer alan yemin cümlesidir: "Yemin olsun incire ve zeytine. Sînâ Dağı'na. Ve şu güvenli şehre!"⁷⁶ Bu sûre, biri tatlı diğeri acı iki meyveye yemin edilerek başlamaktadır. Bu meyvelerin her ikisi de insanların yemekten hoşlandığı temel iki gıda kaynağıdır. Aynı şekilde sûrede, Hz. Mûsâ'ya Tevrat'ın indirildiği Kudüs bölgesinde bulunan Tur Dağı ile Hz. Muhammed'e Kur'an'ın indirildiği Mekke'ye yemin edilmiştir. Bu iki kutsal belde, insanların manevi hayatlarında sembol haline gelmiş iki mübarek dağ olan Sînâ ve Nur Dağı'na ev sahipliği yapmaktadır. Kasem bu iki beldeye yapılmaktadır. İncir ve zeytin, insanın biyolojik varlığının gıdası iken Sînâ Dağı ve Mekke (nur dağı) manevî hayatının yükselmesine yönelik ilâhî lütfun örnekleri olarak zikredilmiştir.⁷⁷ Âyette geçen Tur Dağı da Hz. Musa'ya vahyin indirildiği mübarek dağ, mukaddes Kudüs bölgesindedir. Zeytini ve inciri bazı müfessirler, "Kudüs Mescidi ve Şam Mescidi" olabileceği şeklinde tefsir etmişlerdir.⁷⁸

Bu sûrede geçen "İncire ve zeytûna andolsun."⁷⁹ kasem cümlesindeki muradı ilahiye dair müfessirler tarafından çeşitli yorumlar yapılmıştır. Âyette geçen incir ve zeytin kelimelerinin hakiki mana da mı yoksa mecazi manada mı kullanıldığı tefsirciler arasında ihtilaf konusu olmuştur. Birinci grup tefsircilere göre incir ve zeytin hakiki manasında kullanılmıştır.⁸⁰ İkinci grup tefsirciler ise inciri Dimeşk, Mescid Dağı ya da şehrin kendisi olarak yorumlarken, zeytini; Katade, İbn Zeyd gibi tefsirciler, Beyt-i Makdis olarak yorumlanmıştır. Abdullah b. Abbas'a göre İncir, Nuh'un (a.s) Cudi Dağı'nda yaptığı mescid, zeytin ise Beytü'l-Makdis'i ifade etmektedir. Bu ayette de sembolik ifadeler

⁷³ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 3/406-407.

⁷⁴ İbn Kesîr, *Tefsîrül-Şur'ân*, 2/364-365; Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 4/16-18.

⁷⁵ Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 2/258-259; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 2/259; Fîrûzâbâdî, *Tenvîrül-mikbâs (mikyâs) min Tefsîri İbn 'Abbâs* (Beyrut: İhyau't-Türâsü'l-Arabî, 1320), 2/258.

⁷⁶ bk. et-Tîn 95/1-3.

⁷⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/590.

⁷⁸ Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 6/534-536; Beyzâvî, *Envârü't-tenzîl*, 6/534-536.

⁷⁹ bk. et-Tîn 95/1.

⁸⁰ İbn Kesîr, *Tefsîrül-Şur'ân*, 7/544.

kullanılarak Kudüs işaret edilmektedir.⁸¹ Kudüs ve çevresine işaret eden diğer ayet ise Kureyş sûresinde yer almaktadır. Sûrenin ikinci âyetinde geçen yaz ve kış yolculuklarından maksât, Mekkelilerin kışın Yemen, yazın da Şam bölgesine yolculuk yapmaları ve Kâbe'nin sahibi olan Allah'ın onlara bu yolculuğu kolaylaştırmasıdır.⁸² Şam bölgesi (Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün) ise Beytü'l-Makdis'i de içine alan bereketli topraklardır.⁸³

1.2.1. Hz.İbrahim ve Lut (a.s) Kıssasında Kudüs ve Mescid-i Aksâ

Hız. İbrahim'in tevhit mücadelesi, Babil Devleti'nin Harran şehrinde başlamış, zulüm ve işkenceler neticesinde hicret ederek, "Herkes için bereketli kılınan" kutsal şehir Kudüs'e yerleşmiştir. Bu topraklar gerek zirai ürünler açısından gerekse manevi iklim açısından bereketli olduğu için bu isimle anılmış olmalıdır.⁸⁴ Müfessirler İsrâ sûresi 1. âyetini tefsir ederken Hız. İbrahim ve müminlerin yerleştiği toprakların, Mescid-i Aksâ, Şam bölgesi veya Kudüs ve çevresi olduğunu dile getirmişlerdir. Çünkü Allah Teâlâ, o beldeyi, sular, ağaçlar ve meyvelerini bereketli kıldığı gibi aynı zamanda bol ürünli, kazancı bol ve tabiatını güzel bir yurt yaparak mübarek şehir kılmıştır.⁸⁵

Lût Kavmi'nin helakını konu alan âyete göre Hız. Lût ve kendisine inananlar, sapık kavmin helakından sonra Kudüs'ün maddi ve manevi bereketle dolu topraklarına hicret etmiştir. Kur'an'da bu hicret: "Lût'a da doğru hüküm yeteneği ve ilim verdik; onu çirkin işler işleyen kasaba halkından kurtardık. Gerçekten onlar yoldan çıkmış kötü bir topluluktu. Lût'u rahmetimize kabul ettik; çünkü o iyilerdendi."⁸⁶ ifadeleri ile anlatılmaktadır. Bu âyette "herkes için bereketli kılınan topraklar" dan maksat Kudüs ve bölgesidir.⁸⁷ Allah Teâlâ, kendilerini kurtarıp mübarek bir yere ulaştırmak sûretiyle Lût'a (a.s) olan nimetlerini zikrettikten sonra diğer nimetleri hatırlatmış, Lût Kavmi'nin helak olmasından sonra ikisini bereketli topraklarda yeniden bir araya getirmiştir. Cenâb-ı Hak, İbrahim peygamberi ömrünün sonunda, mukaddes beldede büyük nimet ve geniş rahmet kaynakları ile ödüllendirmiştir.⁸⁸ Hız. İbrahim, kendisine inananlar arasında olan amcasının kızı Sare ile ilahi vahiy mucibince evlenmiştir.⁸⁹ Şam'da kendisine inanan Müslümanlarla bir süre kaldıktan sonra, Kenanilerin yurdu Kudüs'e hicret etmiş, Kudüs'ten de Mısır'a göç etmiştir. Hız. İbrahim, Mısır'da Firavun Totis'e karşı tevhit mücadelesini devam ettirmiştir.⁹⁰ Sare ile uzun süredir evli olmasına ve yaşının ilerlemesine rağmen çocuğu olmamıştır. Mısır'da Sare'ye cariye olarak verilen Hacer'i de alıp tekrar Şam bölgesinin güneyinde bulunan Seb' denilen bölgeye geri dönmüştür.⁹¹ Bir müddet

⁸¹ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubü'l-İlmiyye Yayınları, 1999), 12/632.

⁸² Fîrûzâbâdî, *Tenvîrü'l-Mikbâs min Tefsiri İbn Abbâs*, çev. Cevher Caduk (İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2016), 5/743.

⁸³ Abd al-Fattah el-Awaisi, *Beytülmakdis Bereket Daireleri Teorisi* (İstanbul: Beytü'l-Makdis Vakfı Yayınları, 2015), 15.

⁸⁴ Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl*, 2/258-259; 38. Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 16/174-175.

⁸⁵ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 26/174-175; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kebîr*, (Beyrut: y.y., 1346-1957) 1/49; Sa'lebî, *Arâ'is*, 78-79; Yakûbî, *Târîh*, 1/24.

⁸⁶ bk. el-Enbiyâ 21/74-75.

⁸⁷ İbn Haldûn, *et-Ta'rif bi'bnî Haldûn ve Rihletühû Ğarben ve Şarĸen*, nşr. Muhammed b. Tâvî et-Tancî, (Kahire: y.y., 1951) 2/37-38.

⁸⁸ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 16/175; Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kuran Dili*, (İstanbul: Eser Neşriyyat, 1982), 4/3144-3145.

⁸⁹ Taberî, *Târîh*, 1/125.

⁹⁰ Ali b. Hüseyin el-Mes'ûdî, *Aĸbârü'z-Zamân*, (Mısır: y.y., 1357-1938), 199-203.

⁹¹ İbn Sa'd, *Tabakât*, 1/49; Sa'lebî, *Arâ'is*, 80; Mes'ûdî, *Aĸbarü'z-Zamân*, 201.

Seb' yurdunda yaşadıkdan sonra Filistin topraklarında Remle ile İlya (Kudüs) arasındaki bölgeye yerleşmiş,⁹² burada Sare, cariyesi Hacer ile eşi İbrahim'i çocukları olur ümidiyle evlendirmiştir.⁹³ İlahi hikmet ve takdir gereği Hz. İbrahim seksen altı yaşındayken Hacer'den İsmail dünyaya gelmiştir.⁹⁴ Yüce Allah Hz. İbrahim'i, kardeşinin oğlu Lût aleyhisselâm ile birlikte kavminin zulmünden kurtardıktan sonra bereketli ülkeye hicret etmesini emretmiştir. Tefsirlerde, bereketli kılınan yerin Filistin, Beytü'l-Makdis, Suriye ya da Mekke olduğuna dair farklı bilgiler olmakla birlikte Filistin olduğu kanaati ağır basmaktadır.⁹⁵ Yeryüzünde inşa edilen ilk mescidin, Mekke'de kurulan Beytullah (Kâbe) olduğu bilinmektedir.⁹⁶ İnsan zihnine bu mescitten sonra inşa edilen ikinci mescidin hangisi oduğu sorusu gelmektedir. Hz. Peygamber yeryüzünde Allah'a ibadet edilmek üzere inşa edilen ikinci mescidin, Kâbe'den kırk yıl sonra yapılan Mescid-i Aksâ olduğunu bildirmektedir.⁹⁷

1.2.2. Hz. Musa ve Harun (a.s.) Kıssasında Kudüs ve Mescid-i Aksâ

Baskılarından kurtulmak üzere Hz. Mûsâ ve kardeşi Hz. Harun, Allah'a yalvararak Firavun ve kavminin helak edilerek İsrail oğullarını bu zulümden kurtarmasını istemişlerdir. Kabul edilen bu duanın sonucunda, İsrailoğullarının kurtulması için Kızıldeniz'de açılan yoldan karşı kıyıya geçmişlerdir. Onları takip eden Firavun ve ordusu da onların arkasından denize girmişler, karaya çıkmadan suların yatağına dönmesiyle boğularak helak olmuşlardır. Bu mucizenin ardından, kıyamete kadar gelenlere ibret olmak üzere, Firavun'un cesedinin çürümeden sağlam bir halde korunacağı haber verilmiştir.⁹⁸ Böylece Allah, İsrailoğulları'nı Mukaddes topraklara yeniden varis kılarak⁹⁹ Firavun ve avnesinden zulmün hesabı sorulmuştur.¹⁰⁰ İsrailoğulları'nın gösterdiği sabrın karşılığı olarak, yeryüzünün doğu bölgeleri yani Şam,¹⁰¹ Beytü'l-Makdis, Filistin, Ürdün ve Mısır ile su kaynakları ve tabiat örtüsüyle bereketli kılınan batı bölgeleri onlara yurt kılınmıştır.¹⁰²

Bazı müfessirlerce, Bakara 58 ve Âraf 161-162. âyetlerinde bahsi geçen "karye/belde"den maksâdın, Kudüs¹⁰³ yani Beytü'l-Makdis olduğu ifade edilmiştir.¹⁰⁴ Allah İsrailoğulları'na: "Haydi o topraklara yerleşin. Ancak ahiret vaadi geldiği zaman hepinizi toplayıp bir araya getireceğiz."¹⁰⁵ şeklinde hitap etmiştir. Bazı müfessirle âyette geçen "Şu memlekette" maksadın, Ürdün ve Filistin toprakları olduğunu dile getirmişlerdir.¹⁰⁶ Yûnus 93. ayette de İsrailoğullarının Firavun'dan kurtulduktan sonra güzel bir yurda yerleştirildikleri anlatılmaktadır. Âyette "güzel bir yurt" ,

⁹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 1/102.

⁹³ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 1/102; Sa'lebî, *Arâ'is*, 80.

⁹⁴ Yakûbî, *Târîh*, 1/25; Sa'lebî, *Arâ'is*, 80; Ayrıca bk. el-Enbiyâ 21/71-74.

⁹⁵ Karaman vd., *Kur'ân Yolu*, 3/583.

⁹⁶ bk. Âl-i İmrân 3/96.

⁹⁷ Ebû Dâvûd es-Sicistânî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, nşr. Muhyiddin Abdülhamid (Mısır: y.y., 1371), Salât, 14.

⁹⁸ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 3/ 481.

⁹⁹ bk. el-Kasas 28/5-6.

¹⁰⁰ bk. el-A'râf 7/137.

¹⁰¹ Zemahşerî, *el-Keşşâf* (Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2003), 2/143.

¹⁰² Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-Mikbâs*, 2/367.

¹⁰³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 3/163.

¹⁰⁴ Süyûtî, *Tefsîrü'l-Celâleyn*, çev. Okan Kadir Yılmaz - Orhan Ençakar (İstanbul: Yasin Yayinevi, 2013), 1/170.

¹⁰⁵ bk. el-İsrâ 17/104.

¹⁰⁶ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-Mikbâs*, 3/230.

“değerli bir yer” olarak geçen bölge, İbn Abbas’a göre Filistin ve Ürdün toprakları,¹⁰⁷ İbn Kesir’e göre ise Kudüs ve çevresine komşu olan Şam ve Mısır ülkeleri,¹⁰⁸ Mevdûdî’ye göre ise Mısır’dan çıktuktan sonra yerleştikleri Filistin bölgesidir.¹⁰⁹

Nitekim Allah, İsrâiloğulları’nı bu bereketli topraklara varis kılmayı¹¹⁰ murat etmiş, İsrâiloğulları Kudüs’e doğru giderken Amalika halkından çekinip onlarla savaşmayı kabul etmemişlerdir. Bu itaatsizliklerinden ve cihat emrine karşı geldiklerinden dolayı kırk yıl boyunca çölde tecrit edilmekle cezalandırılmışlardır.¹¹¹ Mâide 20. âyetinden başlayan peş peşe gelen yedi âyette, Kudüs’e savaşarak girilmesi konusunda Hz. Mûsâ’nın verdiği emre itaat etmeyen İsrâiloğullarının sonu detaylı bir şekilde konu edilmiştir.¹¹² Bu âyetlere göre İsrâiloğulları, Kudüs şehrinin kutsiyetine vakıf olmalarına rağmen, cihada karşı isteksiz davrandıkları için Tih Çölü’nde kırk yıl tecrit edilmiş bir hayatı yaşamaya mahkûm edilmişlerdir. İçlerinden iki akli selim müminin, korkusuz bir şekilde şehre girdikleri takdirde kesinlikle muzaffer olacaklarını söylemesine rağmen, Beni İsrâil kutsal Kudüs’e girmeyi kabul etmemişlerdir. Bu cesaret sahibi müminlerin, Yûşâ b. Nûn ve Kâlib b. Yufnâ olduğuna dair rivayet edilmiştir.¹¹³

1.2.3. Hz. Davut ve Süleyman (a.s.) Kıssasında Kudüs ve Mescid-i Aksâ

Hız. Dâvûd, bölgede yaşayan İsrâiloğulları arasında siyasi birliği sağlamayı ve kaybedilen toprakları yeniden fethederek devletini güçlendirmeyi hedeflemiş, bu hedefinde büyük oranda başarılı olmuştur. Tâlût’un safında katıldığı savaşta, bölge halkına zulmeden, Câlût’u sapan taşı ile öldürmüştür. Bu olaydan sonra da halkın gözünde bir kahraman halini almış gösterdiği bu yiğitlik, ona Talut’un kızı ile evlenerek devletin başına geçme fırsatını doğurmuştur.¹¹⁴ Süleyman peygamber ise ülkesinde adaleti hâkim kılarak Kudüs’ün imarına önem vermiş, mâbedi eski temelleri üzerine yeniden inşa ederek şehrin manevi cazibe merkezi haline gelmesini sağlamıştır.¹¹⁵ Hz. Süleyman, ordusunda öncü keşif kolunda görevli olan Hüdühüd kuşunun getirdiği bilgi sayesinde, Sebe Melikesi Belkis ve ülkesi ile ilişkileri güçlendirmiştir. İki ülke arasındaki kervan güzergahlarına, ticaret kervanlarına hizmet veren kervansaraylar inşa ettirmiştir. Bu konuya âyette: "Bereketli kıldığımız belgeler ile onlar arasında birbirini gören birçok yerleşim yeri oluşturduk ve bunlar arasında seyahati uygun konaklara ayırdık. "Oralarda geceleri, gündüzleri güven içinde seyahat edin" dedik."¹¹⁶ şeklinde vurgu yapılmıştır. Bu bölge "elletî bareknâ fiha" diye anlatılan arz-ı mukaddes yani Filistin-Ürdün topraklarıdır.¹¹⁷ Hz. Peygamber’den yapılan rivayete göre, Süleyman (a.s.), Beytü’l-Makdis’i bina edince yüce Allah’tan: "Vereceği hükümlerinin ilahi hükme uygun düşmesi, kendisine hiç kimseye nasip olmayacak bir mülk verilmesi ve buraya yalnızca namaz kılmak arzusu ile gelenlerin mutlaka günahlarının affedip anasından doğduğu gün gibi günahsız olması." niyazında

¹⁰⁷ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’ân*, 4/287.

¹⁰⁸ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-Mikbâs*, 2/638; 135 İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur’ân*, 3/483.

¹⁰⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur’ân*, 3/418.

¹¹⁰ bk. el-Ârâf 7/137.

¹¹¹ Bozkurt, "Mescid-i Aksâ", 29/268.

¹¹² Karaman vd., *Kur’ân Yolu*, 2/195.

¹¹³ Hâzin, *Lübâbü't-te’vîl*, 2/261.

¹¹⁴ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 1/220; Sa'lebî, 'Arâ'is, 271; 41; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 1/245.

¹¹⁵ Sa'lebî, 'Arâ'is, 290-308; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, 1/229; 34; Mes'ûdî, *Mürücü'z-Zeheb*, 1/57.

¹¹⁶ bk. es-Sebe 34/18.

¹¹⁷ Fîrûzâbâdî, *Tenvîru'l-Mikbâs*, 3/449.

bulundu. Duası kabul edilen Süleyman peygambere istediği şeyler verilmiştir.¹¹⁸ Hz. Süleyman'ın saltanatı döneminde mâbedin yeniden inşası ve Dâvûd'un Krallığı'nın sonsuzluğuna işaret eden ilahi vaade ile burasının Tanrı'nın ebedî mekânı olarak kabul edilmesi şehrin kutsiyetine ayrı bir güç katmıştır.¹¹⁹

Beytü'l-Makdis, Hz. İshâk'ın inşasından sonra işgallerde tahrip edilerek neredeyse tamamen yok edilmiştir. Hz. Dâvûd'un oğlu Süleyman peygamber, babasının da işaret ve yardımı ile mâbedin temellerini yeniden tespit ederek inşa etmiştir. Mescidin tamamlandığı gün çok büyük ziyafetler veren Hz. Süleyman, mescidin açıldığı günü gününü bayram olarak ilan etmiştir. Mescidi ikmal edip ibadete açtıktan sonra yakın bir sahrada yaptığı duada Allah'tan istediği şeyler kendisine verilmiştir.¹²⁰

1.2.4. Hz. Meryem ve İsa (a.s.) Kıssasında Kudüs ve Mescid-i Aksâ

Hz. İsa ve annesi Meryem'in hayatını konu alan kıssada da Kudüs, çok önemli bir yere sahiptir. Ali İmran sûresi 37, 38 ve 39. âyetlerde Kudüs ve Mescid-i Aksâ, Meryem ve İsa peygamberin kıssasına dair detaylı bilgiler verilmektedir. Ayrıca Meryem Sûresi 50. âyette de Kudüs ve çevresinden "bereketlerle doldurduğumuz ülke" şeklinde bahsedilmiştir. Meryem'in annesi onu Beytü'l-Makdis'in hizmetine adamıştır. Böylelikle Meryem, dünyaya geldikten sonra hayatı mâbedde ibadetle geçmiş, orada genç kızlık yaşına kadar kalmıştır.¹²¹ Kaynaklara göre âyette yer alan "doğu tarafından" maksât Beytü'l-Makdis'in doğusu¹²², "Hurma ağacı" ise Beytü'l-Makdis'deki hurma bahçesidir.¹²³ Beytü'l-Makdis, Kudüs'e 8-10 km uzaklıkta bir karyedir.¹²⁴ Mü'minin sûresi 50. âyete göre, Hz. Meryem ve mucizevi bir şekilde dünyaya gelen oğlu Hz. İsa, Allah'ın emri ile yüksek ve akarsuyu bol olan bir yere yerleşmişlerdir. Şam, Remle, Kudüs veya Mısır olduğu da rivayetlerde geçen bu yerin adında kesinlik olmasa da¹²⁵ Hz. İsa ve Meryem'in kıssalarını anlatan diğer âyetlerin tefsirlerinin yapıldığı kaynaklara göre, bölgenin Beytü'l-Makdis olduğunu söylenebilir.¹²⁶

1.2.5. Hz. Muhammed (a.s.) Kıssasında Kudüs ve Mescid-i Aksâ

Kudüs, son peygamber Hz. Muhammed'in İsrâ ve Miraç mucizesine de şahitlik etmiş, ilgili ayette şehrin manevi değer ve bereketine dikkat çekilmiştir. Bu hadiseye ayetlerde: "Kendisine ayetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksâ'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz o, hakkıyla işitendir, hakkıyla görendir."¹²⁷ şeklinde vurgu yapılmaktadır. Beni İsrail olarak da isimlendirilen İsrâ sûresinin birinci ayeti, Kudüs ve özellikle de Mescid-i Aksâ'nın doğrudan

¹¹⁸ bk. İbn Mâce, *es-Sünen*, nşr. Mustafâ el-A'zamî, (Mısır: y.y., 1952) "İkâmeti's-Salâti ve's-Sünneti fihâ", 196.

¹¹⁹ Harman, "Kudüs", 26/327.

¹²⁰ bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Şuayb el-Arnaût vd. (Beirut: Beytü'l-Efkârî'd-Düveliyye, 1416/1995), 2/278; İbn Mâce, "İkâmet", 196; Nesai, "Mesâcid", 6.

¹²¹ bk. Meryem 19/16-17-22-23.

¹²² İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 4/375.

¹²³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 4/376.

¹²⁴ Abdurrahman Küçük, "Beytülahm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 6/86.

¹²⁵ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, 3/418.

¹²⁶ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 4/625.

¹²⁷ bk. el-İsrâ 17/1.

zikredildiği tek ayettir. Bu ayet Müslümanların, Kudüs ve Mescid-i Aksâ ile olan bağlarını iyice pekiştirmiştir.¹²⁸ Bu ayetin nazil olduğu dönemde Mekke'ye daha uzakta başka mescid bulunmadığından dolayı burası "el-aksâ" sıfatıyla anılmış adına da "Mescid-i Aksâ" denilmiştir.¹²⁹ Öte yandan bu ayette sadece Mescid-i Aksâ değil aynı zamanda "çevresini mübarek kıldığımız" ifadesi ile mescidin içinde bulunduğu Kudüs ve çevresinin de bereketli olduğuna da vurgu yapılmıştır. Enbiya, Araf ve Sebe' sûrelerindeki ilgili âyetlerde de¹³⁰ Beytü'l-Makdis coğrafyası kastedilerek bölgenin tamamının bereketli olduğu belirtilmiştir.¹³¹

Son peygamber Hz. Muhammed'in Risalet hayatında çok önemli bir dönüm noktası olan kıblenin tagayyürünü emreden ayetlerde de Kudüs ve Mescid-i Aksâ'dan bahsedilmektedir. Allah Resulü, ilk kıblesi olan Mescid-i Aksâ'ya yönelip namazlarını kılarken Kâbe putlarla doluydu. Fakat Allah Rasûlü Beytü'l-Makdis'e yönelerek kıldığı namazlarda, Kâbe'yi arkasına almaz aksine Beytullah'ı, Beytü'l-Makdis ile arasına alarak iki harem bölgesine de yönelmiş olurdu.¹³² Müslümanların kıblesi olarak Kur'an-ı Kerim'de Mescid-i Aksâ'nın doğrudan ismi geçmese de Bakara sûresi 142. âyet "yönelmekte oldukları kıbleden" ifadesi ile Beytü'l-Makdis kastedilmiştir.¹³³

Beytü'l-Makdis'e dolaylı olarak işaret eden âyetlerden bir de yakılıp yıkılan Kudüs'e merkebiyle uğradıktan sonra burada ölmüş olan kişilerin yeniden nasıl diriltileceğini sorgulayan kişiyi anlatan Bakara sûresinin 259. âyetidir. Âyette sözü geçen şehir, Buhtunnasır zamanında yerle bir edilmiş Beytü'l-Makdis¹³⁴ olabileceği gibi ölümden kaçan İsrâiloğulları'nın öldürüldükleri şehirlerden biri de olabilir. Zemaşerî, bu şehrin binlerce kişinin ölüm korkusuyla terk ettiği şehir olabileceğini söylese de O'nun kanaati de sözü geçen şehrin Beytü'l-Makdis olduğu yönündedir.¹³⁵ Kıyamet öncesinde zuhur edecek olan Deccal, Kudüs'deki mukaddes mescide giremeyecektir. Dolayısıyla bu mescit, Deccal'in giremeyeceği korunmuş dört mekândan birisi olacaktır.¹³⁶ Kudüs, Rasûlullah'tan sonra baş gösterecek olan gece karanlığı koyuluğundaki fitne ortamından kaçarak sığınılacak bir yer olarak tavsif edilmiştir. Ümmete, Haremeyn'den sonra sığınılacak en kutsal belde olarak gösterilmiştir.¹³⁷

Beytullah'tan sonra yeryüzünde inşa edilen ikinci mâbetin Mescid-i Aksâ olduğunu bildiren hadisle Allah Rasulü, Beytü'l-Makdis'in fethini gerçekleştirmek için gerekli olan dini, ilmi, siyasi ve askeri alt yapıyı bizzat hazırlamış olmaktadır.¹³⁸ İslam ümmetinin ilk kıblesi, Mekke döneminin tamamında, Medine döneminin ise ilk bir buçuk yıllık döneminde Mescid-i Aksâ olmuştur. Yukarıda

¹²⁸ Mustafa Özcan, "Mescid-i Aksâ ve Üçüncü Mâbetin Kaderi", *İHH Mescid-i Aksâ Sempozyumu* ed. Ümmühan Özkan vd., (İstanbul: y.y., 2009), 68.

¹²⁹ Beyzâvi, *Envârü't-tenzîl*, 1/564.

¹³⁰ bk. el-Enbiyâ 21/71-81; el-Arâf 7/137; Sebe' 34/18.

¹³¹ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-'azîm*, 184.

¹³² Tahir Olgun, *Müslümanlıkta İbadet Tarihi* (İstanbul: Işık Basımevi, 1946), 81.

¹³³ İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 1/134-135; Ebüssuûd Efendi, *İrşâdü'l-'Aklı's-Aelîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Kahire: y.y., 1372/1952), 1/427.

¹³⁴ Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûr*, 3/190.

¹³⁵ Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 1/303.

¹³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/150-155-156-157-160.

¹³⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 27/190.

¹³⁸ Abd al-Fattah Al-Awaisi, *Beytü'l-Makdis Bereket Daireleri Teorisi* (İstanbul: Beytü'l-Makdis Çalışmaları Vakfı Yayınları, 2015, 2.

zikredilen süre zarfında Hz. Peygamber ve Müslümanlar namazlarını Mescid-i Aksâ'ya yönelerek eda etmişlerdir.¹³⁹ Sahabeden Berâ bin Âzib'in rivâyetine göre Peygamber Efendimiz ve Müslümanlar, hicretten sonra on altı veya on yedi ay boyunca Beytül-Makdis'e doğru namaz kılmışlardır. Medine Yahudileri "Muhammed ve ashabı, biz gösterinceye kadar kiblelerinin neresi olduğunu bile bilmiyorlardı!" diyerek, Rasûlullah ile alay etmeye ve fitne çıkarmaya başladılar. Bu durumdan oldukça rahatsız olan Peygamber Efendimiz, Müslümanlara ikram olarak kible yönünün değiştirilmesi için niyazda bulunmaya başlamıştır. Allah Teâla, çok geçmeden bu niyazına cevap olarak, hicretin 17. ayında kiblenin Mescidi Haram'a doğru çevrilmiştir.¹⁴⁰

Hz. Peygamber, ümmetinin terbiye ve tedibinde çok hassas davranmış, bu hususta en ufak bir ayrıntıyı dahi atlamamıştır. Bu minvalde ümmetine mübarek beldelerdeki kutsal mescitleri ziyaret etme ve namaz kılmayı tavsiye etmiştir. Yeryüzünde ziyaret edilmek üzere yolculuk meşakkatine katlanmayı degecek üç mescit olduğunu da özellikle vurgulamıştır. Bu üç mescidin, Mescidi Nebi, Mescidi Haram ve Mescid-i Aksâ olduğunu net bir şekilde açıklamıştır.¹⁴¹ Hadislere göre Kudüs, kıyamet gününde insanlığın ölümden sonra hesap vermek üzere diriltileceği haşir ve neşir meydanının kurulacağı bölgedir.¹⁴² Müslümanlar için namazlarını, Kâbe'nin şubeleri olan mescitlerde eda etmek büyük bir fazilettir. Ayrıca beş vakit namazın mescitlerde cemaatle kılınması ise tek başına kılınan namazlardan kat ve kat daha faziletli olduğu haber verilmiştir. Yeryüzü mescitlerinden üçünde ise namaz kılmak ve ziyaret için seferi göze almanın ise daha büyük faziletlere sahip olduğu vurgulanmıştır. Bu üç mescitten birisi olan Mescid-i Aksâ'da namaz kılmak, Rasûlullah tarafından diğer mescitlerde kılınan namazdan beşyüz kat faziletli görülmüştür.¹⁴³

Hz. Muhammed'in Mirac'a yükseldiği kutsal mekan, büyük mucizeden sonra Müslümanların günlünde ayrı bir yer edinmiştir.¹⁴⁴ Bu mucize aynı zamanda vahye muhatap olanlardan bazıları için Hz. Ebu Bekir gibi siddik payesini almasına vesile olurken, bazılarının da inkarlarının arttırmasına neden olmuştur. Hadis mecmualarında, Mescid-i Aksâ'nın şahitlik ettiği bu büyük mucizeyi tasvir eden birçok rivayet yer almaktadır.¹⁴⁵

Miraç mucizesini Mekkeli müşrikler yalanladıklarında, Allah Beytül-Makdis ile Rasûlullah arasındaki mesafeyi kaldırmış, O da Hicri İsmail'de ayağa kalkarak sorulan sorulara cevap vermiştir.¹⁴⁶

¹³⁹ Osman Keskiöğlü - Ali Himmet Berki, *Hazreti Muhammed'in Hayatı*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1974) 230.

¹⁴⁰ Keskiöğlü - Berki, *Hazreti Muhammed'in Hayatı*, 230.

¹⁴¹ bk. Buhârî, *el-Câmi'u's-sahih*, (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1431/2010), Fazlu's-Salât fi Mescid-i Mekke ve Medîne, 1, (No. 1189); Müslim, *Sahih-î Müslim*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1432/2011), Hac, 95, (No. 1397).

¹⁴² bk. İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 196; Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, (Beyrut: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009) "Salât", 14; İbn Mâce, "İkâmetü's-Salât", 196.

¹⁴³ İbn Mâce, "İkâmetü's-şalât", 198.

¹⁴⁴ Haydar Oruç, "Mescid-i Aksâ Tarihi, Statüsü ve Güncel Gelişmeler", *Ormer Perspektif Serileri* (2015), 15/3.

¹⁴⁴ Mustafa Göregen, "Hz. Ömer Döneminde Kudüs'ün Müslümanlar Tarafından Fethi", *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*, ed. Ali Aksu (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2018), 1.

¹⁴⁵ Müslim, "Sahih-i Müslim", 259.

¹⁴⁶ Buhârî, "Sahih-i Buhari", 41.

Kudüs, Hz. Muhammed'in peygamberlere imam olduğu kutsal bir beldedir. Hz. Peygamber, peygamberlere kıldırıldığı iki rekat namazı Mescid-i Aksâ'da ifa etmiştir.¹⁴⁷ Enes b. Malik'ten mervi hadise göre ise, Hz. Peygamber, Kudüs'te kendisini karşılamak üzere toplanan Peygamberlere, Cibrîl'in işareti ile imamlık yaparak namaz kıldırmıştır.¹⁴⁸ Rasûlüllah, bazı rivayetlere göre Mescidi Haram'a ve Mescid-i Aksâ'ya yönelerek abdest bozmayı yasaklamıştır.¹⁴⁹ Allah yolunda cihat İslam beldelerinde zaman zaman kesintiye uğrasa da Kudüs ve çevresinde kıyamete kadar kesintisiz devam edecektir.¹⁵⁰

Sonuç

Kaynaklarda zikredilen bilgilere göre Kudüs ve Mescid-i Aksâ'nın kutsiyeti, Hz. İbrahim'in risaletinden öncesine dayanmaktadır. Mâbedin, Rab tarafından dünya var edilmeden önce yaratılarak göklerde muhafaza edildiği, yeryüzünün onun izdüşümünden var edildiği ve ilk insan Adem'in mâbetin gölgesinin düştüğü yerden alınan topraktan yaratıldığına dair bilgiler de mevcuttur. İbrahim peygamberi kutsayan, savaşlardan elde edilen ganimetlerden kutsama payı ayrılan, "Kohen El Elyon/ "Tanrı'nın hizmetkârı" lakablı, Kudüs'te yaşayan Kral Melkizedek'e dair verilen bilgiler bu kudsiyet görüşünü destekler mahiyettedir. Mâbed'in yapıldığı Sion Tepesi aynı zamanda, Kudüs'ün tamamını ifade etmek için kullanılmaktadır. Davud (a.s.) tarafından kurulan, birleşik krallığı tarih ihya ederek Büyük İsrail Devletini vaad edilen topraklar üzerinde yeniden hakim kılmayı hedefleyen, Siyonizm ideolojisinin de ismini bu tepeden aldığı görülmektedir.

İslami kaynaklarda, Hz. İbrahim'in (a.s.) Nemrut'la verdiği mücadelenin sonrasında Babil ülkesini terk ederek Kudüs bölgesine hicretine değinilirken bu toprakların kutsiyetine dair bilgiler verilmektedir. Bu bilgilere göre Hz. İbrahim ve Lut (a.s) bölgede büyük mücadeleler vermiş, yeryüzünün ilk mâbeti Kabe'yi oğlu İsmail'le birlikte yeniden inşa eden İbrahim peygamber, kırk yıl sonra küçük oğlu İshak'la birlikte Kudüs'te de bir mâbet yapmıştır. Bu mâbet yıkılıp kaybolduktan sonra, Hz. Davut tarafından yeri belirlenerek, Süleyman peygamber eliyle temeli atılarak ikinci kez inşa edilmiştir. Kudüs'te yaşanan iki büyük işgalde tahrip olan mâbetden günümüze, ağlama duvarı olarak isimlendirilen temellerin kaldığı anlaşılmaktadır. Hz. İbrahim ve İshak'ın mâbedi inşa ettiği Kudüs, coğrafi pozisyonundan dolayı sıklıkla saldırı ve yağmalara maruz kalırken Hz. İsmail'in babası ile eski temelleri üzerine yeniden inşa ettiği Mescid-i Haram, derin çöl vahaları ile korunaklı bir coğrafyada olması hasebiyle savaş ve tahribatlara fazla maruz kalmamıştır.

İbrahim'in (a.s.) torunu olan Yakup peygamber, bölgede baş gösteren şiddetli kıtlık sebebiyle, oğlu Yusuf'un sahip olduğu seçkin konum sayesinde buradan hicret ederek Mısır'a yerleşmiştir. Mısır Firavunları tarafından uzun yıllar saygı ve ikram gören İsrailoğulları, Hz. Musa'nın peygamber olduğu dönemde büyük zulümlere maruz kalmışlardır. Sonunda Hz. Musa ve kardeşi Harun'un (a.s.) rehberliğinde Kudüs bölgesine geri dönmüşlerdir. Bu süreçte de birçok imtihan ve sıkıntılarla karşılaşmışlardır.

Ayet ve hadislerde Kudüs ve Mescid-i Aksâ, Hz. İbrahim kıssası ile başlamış, Hz. Musa ve Harun peygamber, Hz. Davut ve Süleyman (a.s.) ve İsa'nın (a.s.) kıssası ile devam etmiştir. Hz.

¹⁴⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/484.

¹⁴⁸ Nesâî, "Süneni Nesâî", 1.

¹⁴⁹ Ebû Dâvûd, "es-Sünen", 4.

¹⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 36/657.

Muhammed'in (a.s.) İsrâ ve Miraç hadisesi ile Kudüs ve Mescid-i Aksâ İslam toplumunun gündemine girmiştir. Çok sayıda âyete konu olan Kudüs ve Mescid-i Aksâ, aynı şekilde birçok hadise de konu edilmiştir. Böylelikle İslami kaynaklarda Kudüs ve Mekke arasında güçlü bir bağ kurulmuş, peygamberlerin belli zamanlarda Kabe'yi hac için ziyaret ettikleri kaydedilmiştir.

Kudüs ve Mescid-i Aksâ, insanlık tarihinde hep merkezde olmuş, döneminin güçlü devletlerinin dikkatini üzerine çekmiştir. Aynı şekilde İbrahimî dinlerin müntesipleri tarafından ihtiram gösterilen bölge, her dönemde kutsal bir dinî merkez olagelmıştır. Kur'an âyetleri ve hadisler dikkatli bir şekilde değerlendirildiğinde, mâbet ve mescit kavramlarının insanlık tarihi ile beraber var olduğu anlaşılmaktadır. Sîret kitaplarında, ilk insan ve ilk peygamber Âdem (a.s.) ile birlikte cennetten yeryüzüne indirilen bir beytten (mescitten) söz edilmektedir. Mekke merkezli bir tarihi ön plana çıkaran İslamî kaynaklara göre insanlıkla birlikte yeryüzünde tesisi edilen ilk mescidin, Mescid-i Haram'dır. İnsanlığın, ilk peygamber Adem (a.s) ve eşi Havva'nın şahsında Mekke'de başlayan dünya serüveni, İbrahim peygamberin Kudüs'e hicreti ile ikinci önemli merkezini kazanmıştır. İbrahim (a.s.) bölgeye yerleşmesinden sonra Kudüs, coğrafi kıymetinin yanına bir de dini merkez özelliğini eklemiştir. Kudüs, dinî bir merkez olduktan sonra, ihtişamlı mâbedi Mescid-i Aksâ'ya sahip olmuştur. Mekke'de inşaa edilen Kabe'den sonra ikinci mâbet, Kudüs ve tüm bölgeye ayrı bir değer katmıştır. Coğrafi öneminin yanına kattığı önem, Kudüs'ü her devrin en güçlü devletlerinin dikkatini çeken siyasi bir merkez haline getirmiştir. Kudüs ve Mescid-i Aksâ, jeopolitik açıdan stratejik öneme sahip olduğu için tarihte büyük devletlerinin güç savaşlarına maruz kalmış, bu savaşlarda şehir ve mâbet defalarca tahrip edilerek yağmalanmış, bölgeye gönderilen tüm peygamberler, tahrip edilen dini değerler ve yakılan kutsal mâbedi onarmayı öncelikli hedef olarak görmüşlerdir.

Kudüs ve Mescid-i Aksâ, tarih boyunca barışının anahtarı olmuş, mü'minlerin hâkimiyetinde olduğu devirlerde bölgede genel anlamda barış ve huzurun hâkim olduğu görülmektedir. En parlak dönemlerini Hz. Davut ve Süleyman peygamber ile İslam ordularının şehri fethinden sonra yaşamıştır. Ancak şehrin kutsiyetini anlayamamış yöneticiler ve dinlerini tahrif eden Ehl-i Kitab'ın idaresinde olduğu dönemlerde barışa hasret kalmıştır.

Tarihi tecrübeler göstermektedir ki Kudüs ve Mescid-i Aksâ başta olmak üzere bölgedeki mâbedlerde ibadet edenlerin güven ve huzur içerisinde olması adalet, ehliyet ve şûrayı önemseyen İslami yönetimlerin iş başında olmasına bağlıdır. Sonuç olarak Kudüs ve Mescid-i Aksâ'ya hak ettiği değer verilmesi, bütün dinlerin mensupları için huzuru temin edecektir. Kudüs'ün insanlık tarihinde oynadığı önemli bu hayati rolü anlamak, bugün bölgede yaşanan birçok sorunun çözümüne ve dünya barışına önemli katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abdülbâkî, Muhammed Fuâd. *el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kurân*, İstanbul, Çağrı Yayınları, ts.
- Ahmed b. Hanbel. *el-Müsned*. nşr. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye, 1416/1995.
- Altun, İsmail. "Sahabe Gözünde Kudüs ve Mescid-i Aksâ". *İlahiyat Tetkikleri Dergisi* 47 (2017), 153-169. <https://doi.org/10.29288/ilted.322577>
- Arpa, Abdulmuttalip. "Rum Sûresi Çerçevesinde Beytülmakdis'in Fethinin Müjdelenmesi". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2014), 207.
- Awaisi, Abd al-Fattah. *Beytü'l-Makdis Bereket Daireleri Teorisi*. İstanbul: Beytü'l-Makdis Çalışmaları Vakfı Yayınları, 2015.
- Basit, Musa vd. *Kudüs Tarihi*. İstanbul: Nisa Yayınları, 2011.
- Beyzâvî. *Envârü't-Tenzîl ve Esrârü't-Te'vîl*. Beyrut: İhyau't-Türasü'l-Arabi, 1320.
- Bolay, Süleyman Hayri. "Âdem". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/358-363. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1998.
- Bozkurt, Nebi. "Mescid-i Aksâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/268-271. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2004.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-Şâhih*. İstanbul: Matbaây-ı Âmire, 1329.
- Çelebi, Evliya. *Seyahatnâme*. 9 Cilt. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2005.
- Dikici, Recep. *Kudüs Tarihi Faziletleri ve Âlimleri*. İstanbul: Akif Yayınları, 2018.
- Ebüssuûd Efendi. *İrşâdü'l-'Aklı's-Selîm ilâ Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Kahire: y.y., 1372/1952.
- Erenay, Hayri. *H. Süleyman ve Sebe Kraliçesi Belkıs*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1998.
- Fethi, Raid - Cabarin, Halid. "Tarihi Süreçte Mescid-i Aksâ". *Mescid-i Aksâ Sempozyumu*. ed. Ümmühan Özkan vd. 40. İstanbul: İHH Araştırma Yayınlar Birimi, 2009.
- Fîrûzâbâdî. *Tenvîrü'l-Mikbâs min Tefsîr-i İbn Abbâs*. Beyrut: İhyau't-Türasü'l-Arabi, 1320.
- Fîrûzâbâdî. *Tenvîrü'l-Mikbâs min Tefsîr-i İbn Abbâs*. çev. Cevher Caduk. 5 Cilt. İstanbul: İlk Harf Yayınevi, 2016.
- Göregen, Mustafa. "Hz. Ömer Döneminde Kudüs'ün Müslümanlar Tarafından Fethi". *Uluslararası Hz. Ömer Sempozyumu*. ed. Ali Aksu. 1. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Rektörlük Matbaası, 2018.
- Halîfe, Muhammed. "Arûbetü'l- Kudüs ve İslâmiyyetühâ". *Mecelletü'l-Ezher* 53 (1981), 1277.
- Harman, Ömer Faruk. "Kudüs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/334. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Hasanoğlu, Eldar. "Semavi Dinlerin Kiblesi Kudüs". *Selam Şehri Kudüs*. Ankara: DİB Yayınları, 2021.
- Hâzin, Ali b. Muhammed. *Lübâbü't-te'vîl fi Me'âni't-Tenzîl*. Beyrut: İhyau't-Türasü'l-Arabi, 1320.
- İbn Haldûn, *et-Ta'rif bi'bni Haldûn ve Riḥletühû Ğarben ve Şarḩen*. nşr. Muhammed b. Tâvît et-Tancî. Kahire: y.y., 1951.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *Muhtasar Tefsîr-i İbn Kesîr*. thk. Muhammed Ali es-Sâbûnî. 2 Cilt. İstanbul: Dersaadet Yayınevi, ts.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ. *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm*. çev. Beşir Eryarsoy – Savaş Kocabaş 7 Cilt. İstanbul: Karınca Polen Yayınları, 2015.
- İbn Kuteybe. *Uyûnü'l-Ahbâr*. Kahire: y.y., 1960.
- İbn Mâce. *Sünen-i İbn-i Mâce*. nşr. Mustafa el-A'zamî. Mısır: y.y., 1952
- İbn Sa'd. *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*. 1-8 Cilt. Beyrut: y.y., 1346-1957.

- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec. *el-Muntazam fi Târîhi'l-Mülûk ve'l-Ümem*. Beyrut: y.y., 1995.
- İbnü'l-Esîr, İzzeddîn. *el-Kâmil fi't-Târîh*. Beyrut: y.y., 1385-1965.
- İsfehânî, Râgîb. *el-Müfredat fi Garibi'l-Kur'ân*. Dimeşk: y.y., 1423-2002.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'ân Yolu*. 3 Cilt. Ankara: DİB Yayınları, 2004.
- Keskioğlu, Osman – Berki, Ali Himmet. *Hazreti Muhammed'in Hayatı*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1974.
- Kitab-ı Mukaddes*. İstanbul: Kitab-ı Mukaddes Şirketi, 1995.
- Köksal, Asım. “Peygamberler Tarihi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Koroğlu, Can Ekin. *Etnik Temizlik Filistin*. İstanbul: Frida Yayınları, 2010.
- Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi'u li-Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Berdûnî - İbrahim İtfeyyîş. 14 Cilt. Kahire: y.y., 1964.
- Küçük, Abdurrahman. “Beytülahm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/86. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Mahallî, Celâleddin - Süyûtî, Celâleddin. *Tefsîrül-Celâleyn*. çev. Okan Kadir Yılmaz-Orhan Ençakar. İstanbul: Yasin Yayınevi, 2013.
- Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin. *Ahbârü'z-zamân*. Mısır: y.y., 1357-1938.
- Mes'ûdî, Ali b. Hüseyin. *Mürûcü'z-Zeheb ve Me'âdinü'l-Cevher*. Mısır: y.y., 1348-1964.
- Mevdûdi, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmu'l-Kur'ân*. çev. M. Kayhani vd. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Müslim, el-Haccâc. *El-Câmiu's-Sahîh*. nşr. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. Arabistan: Dâru's-Selâm, 2000.
- Nesâî. *es-Sünen*. 1-8 Cilt. Mısır: y.y., 1348-1930.
- Nîsâbü'rî, el-Hâkim. *el-Müstedrek*. 2 Cilt. Riyad: y.y., ts.
- Olgun, Tahir. *Müslümanlıkta İbâdet Tarihi*. İstanbul: Işık Basımevi, 1946.
- Oruç, Haydar. “Mescid-i Aksâ Tarihi, Statüsü ve Güncel Gelişmeler”. *Ormer Perspektif Serileri*. 15/3. Aralık 2015.
- Örenç, Aşır. *Hadislerde Kutsal Mekan Algısı*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Özcan, Mustafa. “Mescid-i Aksâ ve Üçüncü Mâbetin Kaderi”. *İHH Mescid-i Aksâ Sempozyum*. ed. Ümmühan Özkan vd. İstanbul: 2009.
- Polat, İbrahim Ethem. *Kudüs Seyahatnamesi*. Ankara: Bengü Yayınları, 2011.
- Râzi, Fahreddîn. *Mefâtihu'l-Ğayb*. çev. Lutfullah Cebeci vd. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. baskı, 1988.
- Sa'lebî. *'Arâ'isü'l-mecâlis*. Mısır: y.y., 1370-1951.
- Sicistânî, Ebû Dâvud. *es-Sünen*. nşr. Muhyiddin Abdülhamid. Mısır: y.y., 1371.
- Süyûtî. *ed-Dürri'l-Mensûr fit-Tefsir bi'l-Me'sur*. 5 Cilt. Mısır: y.y., 1314.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vili Âyi'l-Çur'ân*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Yayınları, 1999.
- Tirmizî. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Arabistan: Darusselam, 2000.
- Ya'kübî. *Târîhu'l-Ya'kübî*. Beyrut: y.y., 1379-1960.
- Yazır, Elmalılı Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. İstanbul: Eser Neşriyat, 1982.
- Zemahşerî. *el-Keşşâf*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye Yayınları, 2003.